

Василь Симович

ОЛЕКСАНДЕР ПОТЕБНЯ

Великий український мисленник-мовознавець

з нагоди століття народин Дня 10 вересня цього року минуло сто років, як у селі Перекопівці Роменського повіту на Полтавщині народився **один із найбільших українських учених і великий учений світу, окраса й гордощі нашого народу — Олександр Потебня**. *Це тільки наше тяжке політичне становище є причиною того, що його, потомка української козацької старшини, людину, що любила свій народ, досліджувала мову цього народу, що Потебню у світі знають як російського вченого.* Професор Харківського університету, Потебня мусів викладати на цім університеті по-російському. Так само, живучи в часах нелюдських переслідувань українського слова, мусів друкувати свої твори російською мовою. Тим-то російській науці легко було привласнити собі Потебню, й за російським показом зробили з Потебні російського вченого на заході Європи. А втім, Потебня тут не єдиний...

Життя Потебні плило спокійно, можна сказати — одноманітно, великих „бур» у ньому не було. З природи спокійний, зрівноважений, на сьомому році життя кидає батьківський дім, кінчає 16-літнім хлопцем Радомську гімназію (в Польщі) і приходить на Харківський університет, спершу на правничий відділ, а далі — на історико-філологічний. З Харковом пов'язана вся наукова діяльність Потебні. Спершу був він гімназійним учителем у Харкові, а далі — ад'юнктом (помічником) при кафедрі східнослов'янських мов Харківського університету й пізніше професором цього університету до кінця свого життя. Помер 29 листопада ст. ст. 1891 р. — і спочиває на харківському кладовищі.

Потебня полишив багато праць, і всі вони визначаються великою глибиною, хоч писані вони дуже зв'язко — Потебня не тратив багато слів для вислову своїх думок. Праці його торкаються головно мовознавства. А тут треба зазначити два напрями в його діяльності. Його цікавив історичний розвиток мовних явищ, при чому не спускав він із ока таких самих явищ у інших споріднених мовах, які він між собою

порівнював. З цього погляду дуже важні для української граматики його „Замітки про малоруське нарiччя». В цій праці, спираючись на дуже великий матеріал, він дав пояснення на багато явищ в українській звучні та відміні. Але куди важніші його твори, що торкаються справи, як повстала людська мова та які відносини між людською думкою і словом (визначний твір „Думка і мова»). Людську мову розглядає Потебня як творчість. Коли людина говорить, то вона рівночасно і творить. Творять мову — одиниці, але й суспільства, а далі — народи. А через те, що спосіб думання в одиниць, у поодиноких суспільств і народів інший, то й не диво, що вислів думки інший, мова — інша. З цього погляду велике значення має мова при утворюванні того, що в народі зветься національною свідомістю, не кажучи вже про вагу мови якогось народу — для придбання освіти.

Та все ж треба мати на увазі, що при цьому всьому відносини між думкою й мовою в того самого народу можуть бути різні, відповідно до духового розвитку людей того народу. Ту саму думку можна висловлювати різними словами і навпаки: звукові якогось слова можуть відповідати різні думки. Та й iще до того всі мовні явища треба розглядати не тільки з погляду того, що говорить, але і з погляду того, що слухає. Одне і друге — творчість, одне і друге — духова праця. З одного боку виступає — творча праця того, що якесь слово виповідає, з другого — того, що це слово старається схопити, зрозуміти так, як його розумів той, що слово висказав.

Таке саме ми бачимо при письменницькому творі, де письменник і читач відбувають таку саму працю: перший творить, другий силкується його зрозуміти. Отже, думки Потебні на мову й на письменницький твір збігаються між собою, й це наш великий учений проводить у своїх працях.

Ті погляди на мову, її розвиток та завдання ми найдемо в німецьких учених, та не тільки тих, що жили перед Потебнею (В. Гумбольдт¹, Г. Штайнталь²), але й тих, що жили пізніше за нього (Г. Павль³), але дійшли до них без впливу нашого вченого. Ясна річ, що коли б твори О. Потебні були написані іншою мовою, не — одною зі слов'янських, та ще до того не були видані в дуже провінціональних містах (напр., Вороніж), то його думки свого часу були б здивували весь учений світ на заході Європи й не потрібно було б ученим німцям доходити до них зокрема... Та й так він — перший і найбільший мовознавець-мисленник поміж усіма слов'янами, й досі ніхто не дорівняв нашому вченому в тому, щоб так глибоко розуміти й розбирати мовні явища.

---

¹ Вільгельм Гумбольдт, німецький мово- і природознавець (1767–1895), державний діяч; важний його мовознавчий твір про мову „каві" на острові Ява.

² Гайман Штайнталь (Steinthal), німецький мовознавець (1823–1899), найважливіший твір „Постання мови".

³ Герман Павль (Paul), німецький мовознавець (1846–1921), дуже важний твір „Основи історії мови".

Щоб доповнити свою мовознавчу освіту, Потебня з допомогою міністерства освіти відбув наукову подорож до Німеччини та слов'янських земель, побув у Відні, був у Празі, у Львові. Та тільки довго в Галичині йому не довелося побути, бо це було після польського повстання 1863 р., місцева поліція заідозріла його в тому, що він політичний агент і приневолила його покинути столицю Галичини.

Крім мовознавства, Потебня дуже цікавився народньою поезією, перед від'їздом до Берліну відбув у народньому одязі подорож по Україні, пізнаючи на місці народній побут, звичаї й обичаї українського народу та збираючи народні пісні. Ніхто так, як він, не розумів народніх пісень, ніхто так, як він, не вмів їх розбирати й пояснювати. На збірник пісень Якова Головацького з українських земель колишньої Австро-Угорщини написав він дуже докладну критику, за яку дістав велике наукове відзначення. А думки, висловлені ним у цій критиці, думки, зв'язані з його поглядами на мову, такі живі й такі цікаві, що, здається, ніколи не втратять своєї ваги. Найбільш цікаві вони тим, що там Потебня висловлює свої погляди на відносини між мовою й національністю. Займався він і найдавнішою українською піснею, що її записали чужинці („Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», записана одним чехом 1587 р.), й дослідями над нашим чудовим „Словом о полку Ігореві».

З грошей, що їх Потебня діставав за свої наукові праці, він видавав твори українських письменників, що були зв'язані з його улюбленим Харковом: Квітки-Основ'яненка (1887–1890), Гулака-Артемівського (1888) та Івана Манджури⁴ (1890). Видання ці дуже вартні, бо Потебня подавав скрізь свої завваги, кожне слово в нього наголошене.

На жаль, сам він не діждався видань своїх творів за життя. Багато появилося аж по його смерті, зокрема його чудовий переклад на українську мову частини Гомерової „Одіссеї» (1905) — але ж збірного видання його творів ми й досі ще не діждалися. Правда, учні Потебні приступили були 1925 р. до такого видання, але ж появилися з нього тільки один том („Думка й мова»).

Один із сучасних українських критиків, Яремія Айзеншток, висловив був 1928 р. таку думку, що, мовляв, „Потебню в нас проспали, як проспали багато інших українських геніїв» — і це правда. Але ж зовсім не відповідає правді те, що далі говорить той самий критик, що наче „тепер Потебня для нас є минуле, почесне славне минуле». Потебні ще ми не пізнали як слід, ще його не знаємо — для нас Потебня ще — майбутнє, коли появилися повний збірник його творів, коли докладно його пізнаємо...

1935 р.

(Підготував Олександр Задорожний)

---

⁴ Іван Манджура, український поет і народознавець (1851 – 1893), збірка поезій „Степові співи та думи", записи його казок та приповідок помістив Потебня у збірнику Харківського Історично-філологічного Товариства.